

YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA MUAMMOLI TA'LIMNI QO'LLASH ZARURATI

Gulnoza Xolmatova Izzataliyevna

Namangan davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: mazkur maqolada yuqori sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlari hamda ta'lim jarayonida muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llash zarurati asoslab beriladi. Unda o'quvchilarning kognitiv rivojlanish jihatlari, xususan, abstrakt fikrlash, tahlil qilish, solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlarining shakllanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, yuqori sinf o'quvchilarida "men" konsepsiyasining rivojlanishi, refleksiya va shaxsiy pozitsiyaning shakllanishi kabi psixologik jarayonlar yoritiladi. Maqolada an'anaviy ta'lim metodlarining cheklanganligi va ularning o'quvchilarning zamonaviy ehtiyojlariga to'liq javob bermasligi ko'rsatib beriladi. Muammoli ta'lim texnologiyasining kognitiv ziddiyat asosida tashkil etilishi o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishi, tanqidiy, ijodiy va mustaqil fikrlashini rivojlantirishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Xulosa sifatida muammoli ta'lim yuqori sinf o'quvchilarining psixologik rivojlanishiga mos keluvchi samarali metodik yondashuv ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlari: ta'lim texnologiyasi, kognitiv rivojlanish, analitik yondashuv, reflektiv tafakkur

Abstract: this article examines the psychological characteristics of senior school students and substantiates the necessity of applying problem-based learning in the educational process. It analyzes the cognitive features of high school learners, including the development of abstract thinking, analytical skills, and the tendency toward independent conclusions. Particular attention is given to the formation of personal positions, the development of reflection, and critical thinking. The study also highlights the limitations of traditional reproductive teaching methods and their inconsistency with the psychological needs of senior students. It is argued that problem-based learning, grounded in cognitive conflict, enhances students' cognitive activity and promotes analytical and creative thinking. The article concludes that problem-based learning is the most effective methodological approach aligned with the psychological development of high school students.

Keywords: educational technology, cognitive development, analytical approach, reflective thinking

KIRISH

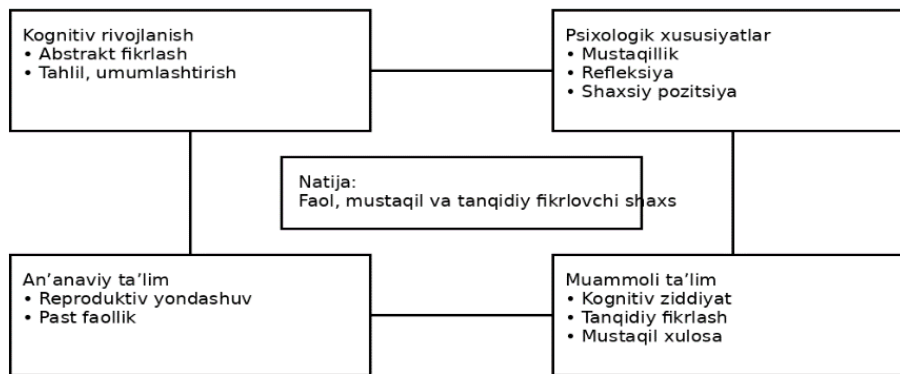
Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning faqat bilimlarni egallashi emas, balki ularni mustaqil ravishda qo'llay olishi, muammolarni hal etish, tanqidiy va ijodiy fikrlash kabi kompetensiyalarni rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilari bilan ishlash jarayonida ularning yoshga xos psixologik va kognitiv xususiyatlarini inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu bosqichda o'quvchilar shaxs sifatida shakllanib, mustaqil fikrlash, o'z pozitsiyasini himoya qilish va murakkab muammolarni tahlil qilishga intiladilar[1]. Yuqori sinf o'quvchilarining rivojlanish jarayoni ularning bilish faoliyatida sifat jihatdan yangi bosqichni yuzaga keltiradi. Bu davrda abstrakt fikrlash, analitik yondashuv va reflektiv tafakkur rivojlanadi. Natijada o'quvchilar tayyor bilimlarni qabul qilishdan ko'ra, ularni tahlil qilish, solishtirish va mustaqil xulosa chiqarishga moyillik bildiradi[2]. Shu sababli an'anaviy reproduktiv ta'lim metodlari yuqori sinf o'quvchilarining ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar, xususan, muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish zarurati tobora ortib bormoqda. Muammoli ta'lim o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi, ularni muammoli vaziyatlarga jalb etadi va mustaqil fikrlashga undaydi. Ushbu texnologiya o'quvchilarda kognitiv ziddiyatni yuzaga keltirish orqali fikrlash jarayonini rag'batlantiradi hamda bilimlarni chuqur va ongli o'zlashtirishga xizmat qiladi[3]. Mazkur maqolada yuqori sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning ta'lim jarayonidagi ehtiyojlari asosida muammoli ta'lim texnologiyasini qo'llashning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Shuningdek, an'anaviy ta'lim metodlarining cheklangan jihatlari ochib berilib, muammoli ta'limning samaradorligi ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Yuqori sinf o'quvchilari rivojlanishining muhim bosqichlaridan biri ularning kognitiv faoliyatida sifat jihatdan yangi darajaning shakllanishi bilan xarakterlanadi. Mazkur davrda o'quvchilarda abstrakt fikrlash qobiliyati sezilarli darajada rivojlanib, ular konkret tasavvurlardan umumlashtirilgan va nazariy fikrlash darajasiga o'ta boshlaydi. Natijada o'quvchilar nafaqat aniq voqea-hodisalarni tushunish, balki ularning ortida yotgan sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash, umumiy qonuniyatlarni anglash va nazariy xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi[4]. Yuqori sinf o'quvchilarining bilish faoliyatida tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish kabi intellektual operatsiyalar markaziy o'rin egallaydi. Ular badiiy matn yoki ilmiy materialni faqat mazmun darajasida emas, balki tuzilishi, g'oyaviy yo'nalishi va ichki mantiqiy bog'lanishlari nuqtai nazaridan ham tahlil qila oladi. Shuningdek, o'xshash va farqli jihatlarni aniqlash, turli fikrlarni qiyoslash va umumiy xulosaga kelish qobiliyatlari ham rivojlanadi[5]. Bu esa o'quvchilarning bilish jarayonini yanada chuqurlashtiradi va tizimli fikrlashni shakllantiradi.

Quyidagi infografikada yuqori sinf o'quvchilarining psixologik va kognitiv xususiyatlari hamda muammoli ta'lim texnologiyasining o'zaro bog'liqligi tizimli ravishda ifodalangan. Unda o'quvchilarning bilish jarayonidagi rivojlanish darajasi, shaxsiy pozitsiyasi va ta'limga bo'lgan ehtiyojlari o'rtasidagi uzviy aloqalar ko'rsatib beriladi. Shuningdek, an'anaviy va muammoli ta'lim yondashuvlarining taqqoslanishi orqali samarali metodik yo'l asoslab beriladi. Mazkur model muammoli ta'limning yuqori sinf o'quvchilarida mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirishdagi ahamiyatini yoritadi:

MUAMMOLI TA'LIM VA YUQORI SINF O'QUVCHISI

Mazkur bosqichda o'quvchilarda mustaqil xulosa chiqarish tendensiyasi ham kuchayadi. Ular o'qituvchi tomonidan berilgan tayyor bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki o'z fikrini shakllantirishga intiluvchi faol subyektga aylanadi. Har bir muammo yoki masalaga nisbatan shaxsiy pozitsiyani bildirish, uni asoslash va himoya qilishga ehtiyoj seziladi. Bu esa o'quvchilarning intellektual mustaqilligini ta'minlaydi hamda ularni tanqidiy fikrlashga yo'naltiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, yuqori sinf o'quvchisi tayyor bilimni o'zlashtirish bilan cheklanmaydi, balki muammoni mustaqil hal etishga, uning turli yechim variantlarini izlashga intiladigan faol bilish subyektini sifatida namoyon bo'ladi[6]. Demak, ularning kognitiv rivojlanish xususiyatlari ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, tahliliy fikrlashni rag'batlantirish va mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirilgan metodlarni qo'llash zaruratini asoslaydi.

Yuqori sinf o'quvchilarining psixologik rivojlanishida eng muhim jihatlardan biri – shaxs sifatida o'zligini anglash, ya'ni “men” konsepsiyasining shakllanishi va mustahkamlanishidir. Mazkur davrda o'quvchilar o'z imkoniyatlari, qiziqishlari, qarashlari va hayotiy maqsadlari haqida faol mushohada yurita boshlaydi. Bu esa ularda shaxsiy pozitsiya va mustaqil qarashlarning shakllanishiga olib keladi[7]. O'quvchi o'zini mustaqil fikrlovchi individ sifatida anglay boshlaydi va bu holat uning ta'lim jarayonidagi faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Yuqori sinf o'quvchilarida o'z fikrini bildirish va uni himoya qilishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Ular muayyan masala yuzasidan o'z nuqtai nazarini ilgari surish, uni dalillar bilan asoslash va boshqalarning fikriga nisbatan munosabat bildirishga intiladilar. Shu sababli, bahs-munozara jarayonlari ular uchun nafaqat qiziqarli, balki psixologik jihatdan zarur faoliyat turiga aylanadi. Munozara orqali o'quvchilar o'z fikrini aniqlashtiradi, mustahkamlaydi va boshqa qarashlar bilan taqqoslash imkoniyatiga ega bo'ladi. Mazkur yosh davrida refleksiya, ya'ni o'z fikri va faoliyatini tahlil qilish qobiliyati ham rivojlanadi. O'quvchilar o'z qarorlarini baholash, xatolarini anglash va ularni tuzatishga intilish kabi ichki psixologik jarayonlarni amalga oshira boshlaydi. Bu esa ularda o'z-o'zini nazorat qilish va o'z ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Refleksiya o'quvchining nafaqat bilim olish jarayonida, balki shaxs sifatida kamol topishida ham muhim rol o'ynaydi.

Shu bois yuqori sinf o'quvchisi ta'lim jarayonida passiv tinglovchi emas, balki faol fikrlovchi, o'z pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. U o'qituvchi tomonidan berilgan tayyor bilimni qabul qilishdan ko'ra, uni tahlil qilish, unga nisbatan munosabat bildirish va mustaqil xulosa chiqarishga intiladi. Demak, ta'lim jarayonini tashkil etishda o'quvchilarning ushbu psixologik xususiyatlarini inobatga olish, ularni faol fikrlashga undovchi, munozara va refleksiyaning rivojlantiruvchi metodlarni qo'llash zarur hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida yuqori sinf o'quvchilarining psixologik va kognitiv rivojlanish darajasi an'anaviy o'qitish metodlarining yetarliligini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. An'anaviy ta'lim, asosan, reproduktiv xarakterga ega bo'lib, unda o'quvchi tayyor bilimlarni qabul qiluvchi va ularni qayta takrorlovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Bunday yondashuv boshlang'ich bosqichlarda muayyan darajada samarali bo'lishi mumkin, biroq yuqori sinf o'quvchilarining intellektual ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi[8].

Xususan, "savol-javob" asosidagi yuzaki muloqot yoki matnni eslab qolishga yo'naltirilgan metodlar o'quvchilarning chuqur fikrlashini rag'batlantirmaydi. Aksincha, bunday usullar ularning darsga bo'lgan qiziqishini pasaytirishi, faol ishtirokini cheklashi mumkin. Yuqori sinf o'quvchilari esa murakkab muammolarni tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va mustaqil xulosa chiqarishga intiladi. Shu sababli, oddiy reproduktiv faoliyat ular uchun yetarli intellektual qoniqish bermaydi.

Mazkur bosqichda o'quvchilarda bilimni tayyor shaklda qabul qilish emas, balki uni izlab topish, tahlil qilish va amaliy jihatdan qo'llash ehtiyoji kuchayadi. Ular muhokama qilish, bahslashish, o'z fikrini asoslash va boshqalar bilan solishtirish orqali bilimni chuqurroq o'zlashtiradi. Demak, ta'lim jarayoni o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiruvchi metodlarga asoslanishi zarur. Shu nuqtai nazardan qaraganda, an'anaviy ta'lim yuqori sinf o'quvchisining psixologik va

intellektual ehtiyojlariga to'liq javob bera olmaydi. Bu esa muammoli ta'lim texnologiyasiga ehtiyojni yuzaga keltiradi. Muammoli ta'lim o'quvchilarni bilishga undovchi vaziyatlar orqali ularning fikrlash faoliyatini faollashtiradi, mustaqil xulosa chiqarish va tanqidiy yondashuvni rivojlantiradi. Natijada ta'lim jarayoni samaradorligi oshadi hamda o'quvchilarning bilimlari chuqur va barqaror shakllanadi. Muammoli ta'lim texnologiyasi o'z mohiyatiga ko'ra o'quvchilarning tabiiy fikrlash jarayoniga mos keluvchi didaktik tizim hisoblanadi. Inson tafakkuri odatda muammo yoki ziddiyat yuzaga kelgan vaziyatda faol ishlay boshlaydi. Shu sababli ta'lim jarayonida sun'iy yoki tabiiy muammoli vaziyatlarni yaratish o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Yuqori sinf o'quvchilari aynan muammo asosida fikrlashga moyil bo'lib, ular tayyor bilimni emas, balki muammoning yechimini izlash jarayonida faol ishtirok etishni afzal ko'radi.

Muammoli ta'limning psixologik mexanizmi kognitiv ziddiyatga asoslanadi. Ya'ni, o'quvchi oldida mavjud bilimlari bilan yangi vaziyat o'rtasida qarama-qarshilik yuzaga keladi. Bu holat unda ichki intellektual ehtiyojni – muammoni hal etish zaruratini keltirib chiqaradi. Natijada **“kognitiv ziddiyat → fikrlash faoliyati → xulosa chiqarish”** ketma-ketligi yuzaga keladi. Mazkur jarayon o'quvchini passiv qabul qiluvchidan faol izlovchi subyektga aylantiradi hamda bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirishga olib keladi.

Shuningdek, muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchilarda tanqidiy, ijodiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Muammoli vaziyatlarni hal etish jarayonida o'quvchilar turli yechim variantlarini ilgari suradi, ularni solishtiradi, dalillar bilan asoslaydi va eng maqbul xulosaga keladi. Bu esa ularning analitik tafakkurini chuqurlashtiradi, ijodiy yondashuvini kengaytiradi va shaxsiy pozitsiyasini shakllantiradi. Demak, muammoli ta'lim texnologiyasi yuqori sinf o'quvchilarining psixologik rivojlanish xususiyatlariga to'liq mos keluvchi metodik yondashuv hisoblanadi. U o'quvchilarning bilish ehtiyojlarini qondiradi, ularni faol fikrlashga undaydi va ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga imkon yaratadi. Shu bois zamonaviy ta'lim tizimida muammoli ta'limni keng qo'llash zaruriy pedagogik talab sifatida e'tirof etiladi.

Yuqori sinf o'quvchilarining psixologik va kognitiv rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mazkur bosqichda o'quvchilar abstrakt fikrlash, tahlil qilish, solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish kabi yuqori darajadagi intellektual ko'nikmalarga ega bo'lib boradi. Shuningdek, ularda shaxsiy pozitsiya shakllanishi, refleksiya va o'z fikrini asoslashga intilish kuchayadi. Bu esa ularning ta'lim jarayonida passiv ishtirokchi emas, balki faol fikrlovchi subyekt sifatida namoyon bo'lishini taqozo etadi. Tahlillar natijasida an'anaviy reproduktiv ta'lim metodlari yuqori sinf o'quvchilarining mazkur psixologik ehtiyojlariga to'liq javob bera olmasligi aniqlandi. Ayniqsa, tayyor bilimlarni uzatishga asoslangan yondashuvlar

o'quvchilarning bilish faoliyatini yetarli darajada faollashtirmaydi hamda ularning mustaqil va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda cheklangan imkoniyatlarga ega.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda muammoli ta'lim texnologiyasi samarali metodik yechim sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuv kognitiv ziddiyat asosida o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi, ularni muammoni mustaqil hal etishga undaydi va bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishga xizmat qiladi. Muammoli ta'lim jarayonida o'quvchilar tahlil qilish, dalillash, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi muhim intellektual amallarni bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, muammoli ta'lim texnologiyasi yuqori sinf o'quvchilarining psixologik rivojlanishiga mos keluvchi, ularning mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metodik yondashuv hisoblanadi. Shu bois uni zamonaviy ta'lim jarayonida keng joriy etish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2002.
2. Karimova V.M. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Yo'ldoshev J.G. Ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
5. Mahmudov N., Nurmonov A. Ona tili ta'limi metodikasi. – Toshkent: Ilm Ziyos, 2018.
6. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya. – Moskva: Logos, 2004.
7. Lerner I.Ya. Didakticheskie osnovy metodov obucheniya. – Moskva: Pedagogika, 1981.
8. Makhmutov M.I. Problemnoe obuchenie. – Moskva: Pedagogika, 1975.